

ENTORN DE LA LENTA PENETRACIÓ DE LES LLETRES CATALANES A FRANÇA¹

Mathilde BENSOUSSAN

D'antuvi, havia pensat començar aquestes ratlles citant *Incerta glòria*, de Joan Sales, la primera gran novel·la catalana escrita després de la guerra civil (i publicada a Barcelona l'any 1957), la traducció francesa de la qual aparegué el 1962, publicada per una acreditada editorial francesa. Però després he pensat que el lector francès ja podia conèixer l'estat de la cultura catalana abans que es publicués aquesta novel·la: n'hi havia prou que hagués consultat la revista *Europe* del gener de 1958. En efecte, aquest número, que pretenia donar un panorama de la cultura peninsular vint anys després del triomf dels franquistes, contenia tres articles fets per Antoine i Hélène Cayrol, dos catalans francesos que anaven sovint a Barcelona i coneixen molt bé els autors i les obres catalanes, més o menys clandestines, d'aquell moment. La revista va aplegar els tres articles, en els quals era descrit el moviment literari renaixent a Catalunya malgrat totes les prohibicions estatals per ofegar-lo. He de confessar que no vaig llegir aquest número i ni tan sols vaig tenir-ne esment, ja que jo aleshores era una estudiant que començava la llicenciatura d'espanyol. La revista *Europe* encara va dedicar dos altres números al tema (en els anys 1967 i 1987, sota el títol de «La littérature catalane»).

Entre les publicacions en francès durant els anys seixanta, cal esmentar el *Journal d'un génie* de Salvador Dalí (La Table Ronde, Paris, 1964). També podem citar, entre d'altres menys importants per a un lector francès, *La pell de brau*, de Salvador Espriu, traduïda per Fanchita González-Batlle, *La peau de taureau* (Maspero, 1969). Anteriorment, l'any 1963, l'editorial antifranquista de París, «Ruedo Ibérico», havia publicat aquest poema amb una traducció bilingüe (catalana i castellana), la catalana a càrrec de Maria Aurèlia Capmany, la castellana, de José Luis Goytisolo. Recordem que la primera edició de *La pell de brau* fou publicada a Barcelona l'any 1960 per l'editorial «Els llibres de la Lletra d'Or». Això fa veure l'èxit que el poema tingué immediatament a Catalunya i fins i tot entre els espanyols antifranquistes, perquè «Ruedo Ibérico» la publicà tres anys després de la seva primera edició catalana. El 1968 fou publicat, en edició bilingüe català-francès, un poema èpic d'Agustí Bartra, poeta exiliat a Mèxic: *Livre de Marsies (Llibre de Màrsias i Adila)*, traduït per Lluís Bayle. Si no m'erro, va aparèixer a l'editorial Mare Nostrum de Perpinyà. Jo no conec, d'aquest període, les obres bilingües, en català i francès publicades a Perpinyà ni quina repercussió tingueren fora del Rosselló.

L'any 1971, l'editorial Gallimard publica la traducció feta per Bernard Lesfargues d'una de les novel·les catalanes més importants del moment: *La plaça del diamant*, de Mercè Ro-

1. Resum de la comunicació llegida per l'autora al Col·loqui Europeu d'Estudis Catalans, celebrat a la Universitat de Montpeller, 3-6 d'octubre de 2002 (cfr. *ER*, XXV (2003) p. 455-456).

doreda, publicada a Barcelona l'any 1962, que constituirà un dels més importants èxits de la novel·la catalana contemporània. L'any 1973, la col·lecció «Les Lettres Nouvelles» de l'editorial Denoël va publicar *Écrivains de Catalogne*, una antologia d'escriptors catalans, cadascun d'ells breument presentat i amb un o diversos fragments de llurs obres traduïts al francès per Mathilde Bensoussan, qui hi va fer una introducció sobre la història de Catalunya. En aquesta tria hi figuren 31 autors: novel·listes, poetes, assagistes; per ordre cronològic, són Josep Carner, Josep Vicenç Foix, Josep Pla, Llorenç Villalonga, Pere Quart (pseudònim de Joan Oliver), Xavier Benguerel, Agustí Bartra, Mercè Rodoreda, Salvador Espriu, Alexandre Cirici Pellicer, Maria Aurèlia Capmany, Manuel de Pedrolo, Joan Brossa, Joan Triadú, Joan Colomines, Gabriel Ferrater, Xavier Amorós, Jordi Sarsanedas, Josep Maria Castellet, Ramon Folch i Camarasa, Francesc Vallverdú, Baltasar Porcel, Lluís Alpera, Miquel Bauçà, Carles-Jordi Guardiola, Terenci Moix, Francesc Parcerisas, Pere Gimferrer, Alvar Valls, Miquel Desclot, Tomàs i Teresa Pàmies. A més, el llibre contenia la presentació d'un fenomen tan important per a Catalunya com l'anomenada Nova Cançó, amb la lletra de tres cançons de Raimon, una de Francesc Pi de la Serra i una altra d'Ovidi Montllor. Es tractava, doncs, d'un panorama bastant ampli de la literatura catalana fins als primers mesos de 1973. No exhaustiu, és clar. Algú em va escriure per retreure'm de no haver parlat de Montserrat Roig, que havia publicat la seva primera novel·la *Molta roba i poc sabó* l'any 1971, i jo encara no l'havia llegida. El que no m'he perdonat és d'haver omès Joan Salvat Papasseit i sobretot Pere Calders, de qui he traduït la divertida novel·la *Ronda naval sota la boira*. Els autors citats havien nascut entre l'any 1884 —Josep Carner, el més vell de tots— i l'any 1953, quan va néixer el poeta més jove de tots, Miquel Desclot. El llibre tingué bastant èxit si el comparem al que havien tingut les poques traduccions en francès de la mateixa època i encara segueix venent-se.

Parlant de la recepció de les lletres catalanes a França, no hem d'oblidar les publicacions consagrades a Catalunya i a la cultura catalana, com, per exemple, la que publica l'*Encyclopaedia Universalis* en la seva edició de 1960 - tom 3. Després de situar breument on es troba geogràficament Catalunya i de mencionar els llocs on es parla català —al sud de França, a les Balears, a València, a la franja amb l'Aragó, i a la comarca de l'Alguer a Sardenya—, explica la història de Catalunya, des del començament fins a les vagues a Barcelona de 1956 i 1962, sota el règim franquista. Consagra després unes pàgines a l'art català a partir de la influència de Grècia i de Roma fins a l'arquitectura, l'escultura i la pintura, amb un capítol dedicat a Gaudí i altres arquitectes, principalment Domènech i Muntaner, amb la seva obra excepcional del Palau de la Música Catalana de Barcelona. El núm. 3 parla de la literatura catalana del moment que la llengua vulgar va començar a ésser escrita. Com és sabut, molts dels escrits d'aquells inicis han estat perduts, i potser l'únic que s'ha conservat, escrit originàriament en llengua vernacla, ha estat les *Homilies d'Organyà* (Organyà és un petit poble prop d'Andorra). Es tracta d'un text religiós, i es considera que fou escrit a la fi del segle XII o començament del segle XIII. També s'han conservat textos anteriors, traduïts del llatí, com el *Forum Judicum* traduït en català en el segle XII, o els *Usatges de Barcelona*, un segle més tard. Aquest llarg article dedicat a la literatura catalana és dividit en sis paràgrafs, titulats com segueix: «La féodalité et ses formes d'expression - Chevaliers et bourgeois - Le siècle d'or de la littérature catalane - Renaissance et classicisme - Le XIXème siècle - Perspectives du XXème siècle», i abraça, doncs, 8 segles. La seva darrera part tracta de la novel·la, de la poesia i del teatre català fins a la meitat de l'any 60. Posteriorment, amb vista a una altra edició, l'*Encyclopaedia Universalis* em va encarregar que afegís, a aquesta secció sobre Catalunya, un nou article sobre la literatura catalana contemporània, titulat «La littérature catalane contemporaine», i que també vaig dividir en paràgrafs: «Les années quarante: la résistance culturelle — Les années cinquante et soixante:

la montée de sève — Les années soixante-dix: vers la conquête de la liberté — Les années 1975-1990: démocratie et évasion».

Tornant a les traduccions en francès dels anys 70, trobem *Seigneur de l'ombre*, una petita antologia de poemes de Salvador Espriu traduïts par Mathilde Bensoussan i encapçalada per un pròleg de Josep Maria Castellet, l'eminent crític català, i publicada per l'editorial «Oswald» l'any 1974. El 1971 apareix *Le Vatican et la Catalogne*, text bilingüe català-francès, publicat per les «Edicions Catalanes» de París, sense nom d'autor, amb una nota preliminar que explica aquesta singularitat: «Els autors, com que són creients, confien fer un servei a l'Església, encara que sigui per la via —de vegades dolorosa— de la denúncia documental».

Per a informar el lector francès totalment sobre Catalunya, tenim, de moment, l'obra imensa de Pierre Vilar, escrita i publicada en francès: *La Catalogne dans l'Espagne moderne*, 3 volums, el 1962, traduïda i publicada en català: *Catalunya dins l'Espanya moderna*, 4 volums (1964-1968) i de la qual Gallimard ha publicat 4 resums. També tenim l'*Histoire de la Catalogne*, un volum de 559 pàgines, publicat per l'editorial Privat, fet pels millors especialistes francesos i catalans, amb una introducció de Pierre Vilar. Els 17 capítols que componen el llibre tracten, de primer, del patrimoni català: la geografia, la llengua, la literatura, l'art. Després, de l'anomenat «Destí català», que conté una part diguem-ne sobretot històrica, des de la prehistòria fins avui, amb el darrer article titulat «Cap a la democràcia». Un afegitó final (el capítol disset) és dedicat a la història de la Catalunya del Nord sota el títol: «Des comtés au département des Pyrénées Orientales (depuis 1659)»; el llibre s'acaba amb l'article «L'époque contemporaine». He de confessar que personalment no conec bé la vida cultural de la Catalunya del Nord i de la seva literatura, i ho sento molt. Es pot dir que aquesta *Histoire de la Catalogne* constitueix una eina indispensable per a tots els que s'interessen per Catalunya.

Als anys vuitanta assistim a un augment notable de les traduccions en francès d'obres catalanes. Una de les causes pot ésser que el català va ésser ensenyat a les universitats franceses. A la Universitat de Rennes, jo havia creat modestament, amb penes i treballs, un ensenyament de català de dues hores setmanals l'any 1969. Va ésser una de les primeres universitats franceses a fer-ho, i constituïa el que aleshores se'n deia una «unité de valeur», que era comptabilitzada com una matèria opcional de la llicenciatura d'espanyol. Anys després, el català va poder presentar-se, i doncs estudiar-se, com una opció, ni més ni menys que el llatí i el portuguès, a la prova oral del concurs de l'agregació d'espanyol. Això ha suposat un augment considerable de l'ensenyament del català a les universitats franceses i, a més, ha format nombrosos professors que han fet llur tesi sobre temes de literatura o de civilització catalanes. La creació del «Centre d'études catalanes» a París, dependent de la Sorbona, ha estat d'una importància cabdal. Les dues migrades hores d'ensenyament del català que vaig tenir a Rennes l'any 1969 s'han convertit, gràcies a la iniciativa de la Generalitat, que va crear el servei de Lectorat de català gairebé arreu del món, en un ensenyament de tres anys amb tres nivells: 1er, 2on i 3er any. Podem dir que, en general, a França el català és avui una de les opcions que té més èxit en la llicenciatura d'espanyol i que alguns estudiants d'altres disciplines també l'escullen.

També hi ajuda la quantitat d'obres catalanes que són ofertes als editors francesos. En aquest aspecte, les coses també han canviat molt després dels anys 60. L'any 1967, els editors catalans van aconseguir una difusió considerable del llibre català i de la cultura catalana amb la creació d'un catàleg anual dels llibres publicats en català. M'he entretingut a escorcollar el catàleg de 1980. La secció de literatura en llengua catalana, és a dir de llibres escrits únicament en llengua vernacla, hi és dividida en capítols: Edició de textos — Clàssics catalans presentats per especialistes — Antologies — Obres completes — (moltes d'elles no són pòstumes, com per exemple les de Baltasar Porcel). La més voluminosa és la de Josep Pla, que té 37 volums; ara bé, jo crec que únicament un d'ells, *El quadern gris*, ha estat traduït al francès i se'n tro-

ba un fragment a *Écrivains de Catalogne*. Els altres capítols són: Història general de la literatura - Assaigs - Contes i narracions - Novel·la - Poesia (és el més extens) - Teatre. El capítol «Novel·la» és un dels més curts: només té 17 pàgines. Moltes de les novel·les citades no són inèdites; car es tracta d'edicions anteriors i editades de nou l'any 80. I tan sols 56 són publicades per primera vegada. L'autor més citat en el dit catàleg és Manuel de Pedrolo. Ara bé, aquest, molt prolífic i ensem de gran qualitat, crec que ha estat traduït al francès tan sols una vegada, amb l'obra *El Mecanoscrit del segon origen*, dins la col·lecció Folio Junior, de Gallimard.

Potser us he parlat massa d'aquest catàleg de 1980, però ho he fet per dir-vos que el veig en relació amb el fet que la Generalitat promociona les editorials catalanes i que la Institució de les Lletres Catalanes (com ho fa a França el Centre National du Livre) dóna ajuts a les traduccions d'obres catalanes en llengües estrangeres. És gràcies a aquests ajuts que des dels anys 80 moltes editorials franceses han gosat publicar texts catalans de bona qualitat, però d'èxit insegur. Per saber detalls d'aquestes edicions, he adreçat una circular als editors que han publicat llibres catalans. Com ja m'ho temia, la majoria no m'han contestat; només tres ho han fet, però ja m'he fet una idea del tiratge i de les vendes d'aquests llibres (com diré a continuació).

De moment, us comunico una llista no exhaustiva de les edicions de llibres traduïts del català des dels anys vuitanta. L'editorial que més n'ha editat és la de Jacqueline Chambon, de Nîmes, que ja l'any 1979 havia publicat *Laura a la ciutat dels Sants*, de Miquel Llor, traducció de Pascale Bardoulaud. I després, l'obra de Joan Perucho, *Pamela*, traducció de la nostra col·lega Montserrat Prudon. Edmond Raillard ha traduït, per a aquesta editorial, entre 1988 i 1998 les obres següents: de Quim Monzó: *L'illa de Maïans*, *Benzina*, *El perquè de les coses*, *Guadalajara*; de Sergi Pàmies: *La infecció*, *L'instint*, *La primera pedra*, *Sentimental*, i actualment ha acabat, d'aquest autor i per a les edicions Chambon, *La gran novel·la sobre Barcelona* que, contràriament al que es podria pensar pel títol, és una sèrie de narracions. El mateix Edmond Raillard també ha traduït per a la mateixa editorial les novel·les següents: de Ferran Torrent, *Penja els guants Butxana*; de Ramon Solsona, *Les hores suspeses*, i, de Gabriel Galmés, *El rei de la jungla*. Això fa, de l'editorial Jacqueline Chambon, la que més obres catalanes ha traduït i, d'Edmond Raillard, el traductor més actiu.

Les Éditions de la Différence han publicat, dins la col·lecció Orphée, Ausiàs March, *Cants d'amor i de mort — Cant espiritual*, traducció i presentació de Patrick Gifreu; del poeta Miquel Martí Pol, dins la mateixa col·lecció Orphée, *Joia de la paraula*, traducció de Patrick Gifreu; de Ramon Llull, *Llibre d'Amic i Amat*, traducció de Patrick Gifreu, i encara a les edicions de La Différence, Narcís Oller, *La Febre d'Or*, traducció de Mathilde Bensoussan. L'editorial Actes Sud, d'Arles, publica, de Baltasar Porcel, *Cavalls cap a la fosca* i *Les primaveres i les tardors*, traducció de Mathilde Bensoussan. L'editorial Calmann-Lévy publica *La salvatge*, de Isabel-Clara Simó, traducció de Mathilde Bensoussan. L'editorial Autrement (sèrie «Mémoires», dirigida per Alejandro Sánchez) publica: *Barcelona baroque et moderne: l'exubérance catalane*, articles d'autors catalans traduïts per diversos traductors. Les edicions Le Seuil: *Camí de sirga*, de Jesús Moncada, traduït per Bernard Lesfargues, i, de Jordi Bonells, dins de la col·lecció «Planète», *Barcelona*. Pere Gimferrer havia estat publicat ja a França com a poeta per les edicions Seghers l'any 1981 i les edicions Albin Michel amb tres llibres d'art: *Margritte* (1981), *Giorgio de Chirico* (1988) i *Toulouse-Lautrec* (1990); més tard publica la novel·la *Fortuny*, traducció de Mathilde Bensoussan l'any 1992. Les edicions José Corti, dins la col·lecció «Ibériques», ha publicat el 1988 *Cartes de batalla* de Joanot Martorell, el cèlebre autor de *Tirant lo Blanc*, traduït del català per Denis Fernández Recatalà i Pedro Roque Ferrer; *Cementiri de Sinera - Les hores i Setmana Santa*, tres poemes de Salvador Espriu, traduïts,

respectivament, per Denise Boyer, Albert Bensoussan i Mathilde Bensoussan, l'any 1991; d'Ausiàs March, *Cants d'amor i de guerra*, presentat i traduït per Dominique de Courcelles (1999). Les edicions Federop publiquen, en una edició bilingüe: Alex Susanna, *Les cernes du temps*, traduït par Jép Gouzy, l'any 1999, i l'any 2002 la novel·la de Blai Bonet, *El mar*, traduïda per Mathilde Bensoussan (premiada: Menció Prix de la Méditerranée, 2002). Les edicions l'Oliver, de Perpinyà, publiquen de Jép Gouzy, edició bilingüe, *Cementiri de Port-Louis... i un mirall trencat*, poemes traduïts del català per André Vinas. Les edicions Métaillé publiquen, de Maria Mercè Roca, *Basse saison*, traduït per Montserrat Prudon. Les edicions Salvator publiquen de Josep Massot i Muntaner, *Georges Bernanos i la guerra civil*, traduït per Mathilde Bensoussan, l'any 2001. I les edicions Gallimard publiquen, de Jesús Moncada, *Estremida memòria*, traduït per Mathilde Bensoussan, l'any 2001.

Les tres editorials que, com he dit abans, han contestat fornint les dades que els demanava han estat: 1) Gallimard: 679 exemplars venuts d'*Incerta glòria*, dins de la col·lecció «Le monde entier», amb un tiratge de 3.050 exemplars; *La plaça del Diamant*, col·lecció «Le monde entier», 2.850 exemplars venuts amb un tiratge de 3.718 i un nou tiratge dins la mateixa col·lecció de 5.000 amb 3.343 exemplars venuts. Total de les dues edicions: 6.157 exemplars, que en fan la novel·la més venuda de totes les traduccions del català. 2) Les edicions José Corti no arriben a 400 exemplars venuts per cada un dels 3 llibres de poemes publicats. 3) Les edicions Federop han venut, de la novel·la de Baltasar Porcel *Difunts sota els ametllers en flor*, 750 exemplars (d'un tiratge de 1.500); de la novel·la de Blai Bonet *El mar*, no m'han comunicat les vendes, perquè la publicació és massa recent. De totes maneres, crec que podem afirmar que en general les vendes de les novel·les catalanes no ultrapassen en general els mil cinc cents exemplars.

Com a conclusió, crec que no es pot dir que actualment la literatura catalana sigui totalment marginada a França, però cap obra traduïda del català no hi assoleix, ni de bon tros, la categoria de «best seller». Mentrestant, ens acontentem d'anar fent la viu-viu.